

Əkbər Əlioğlu

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Tarixi yaddaşı məhv etməyə xidmət edən həmin əfsanənin fonunda işğalçılıqla sarı özəyin əhalisini kölə, qul-siti-xiyasına (romanda bu manqurta çevrilmə kimi təqdim olunmuşdur). Çevirmək istəyən Juan-juanların misilsiz qəddarlığı müasir zamanımızın olaylarında baş verən ictimai-siyasi əxlaqi proseslər barədə bizə dünyəvi mətləbləri bəyan edir. Bu mənada Nayman ananın uyuduğu ANA-BEYİTİ ana məskəni qəbiristanlıq məkanından çıxıb metaforalaşır. Qırğız müqəddəsliyinin, tanrıçılığının, paklığının simvoluna, buradan isə bəşəri mentalitetə çevrilir.

Bu gün ölkəmizdə baş verən 90-cı illərin hadisələri fonunda biz sapı özümüzədən olan baltaları, Sabitcan kimi yalnız dalı ilə düşünənləri də gördük. Məsələ burasındadır ki, əbədi məskənimiz olan yer gəmisinin bir çox meridianlarında rəzalət, iftira, despot əməllərlə bərabər, nə qədər də məhəlli müharibələr gedir. Roman zəlalətlər taunu yayan böyük-böyük adamların, imperiyaların manqurdçuluq siyasəti apardığını bizə anlatır mı?! Təkcə bizəmi? Xeyir bütün zülmə, əsarətə, işgəncələrə məruz qalan dünyanın bir çox regionlarına səpələnmiş kiçik etniklərə, millətlərə xalqlara qarşı bu siyasət aparılır. Romandakı mifoloji başlanğıcın yadigarı olan əfsanə bütün millətləri, kiçik xalqları birləşib ümumi əsarətçilərə qarşı səlib yürüşünə çağırır mı?! Bəli, artıq biz Donenbay quşunun əzilən, təhqir olunan insanların başı üzərində uçduğunu görürük. “Əsrə bərabər gün”ün bizə təlqin etdiyi bir hikmət də bundan ibarətdir. Hikmət bundadır ki, kosmosu fəth edən insan zəkasının qüdrətini, kompüter əsrinin alqışlandığını “Gün var əsrə bərabər” romanında görürük. Eyni zamanda həmin insan zəkasının Boranlı razyez-dindəki adı su probleminin həllində aciz qaldığına təəccüb edirik, torpağı işğal altında qalan millətin televiziya ekranlarında şou oyun və qumarlar, qaz və elektrik verilməsində “iradəmizdən asılı olmayan”, “tıxaclar”, iqtidar-müxalifət sükənlərini tərəqqi limanına yönəldən ağıl sahiblərini, dünyanın aparıcı dövlətlərini məhz belə bir dilemma qarşısında qoyub. Boranlının dərini dünyanın dər-di kimi elan edən roman “sarı özək metaforaları” vasitəsilə Yer kürəsinin gələcək taleyini, hətta sadə zəhmət adamında xatırladır.

Əsrə bərabər tutulan günün ən əsaslı bir hikməti də var. Yer gəmisinin taleyinə sərnişin cavabdehliyi metaforasıdır. Əsərdə bütün mətləblər, qarşıya qoyulan ideya Sarı-özək metaforası üzərində qurulduğundan həmin metafora assosiasiyalaşan “Yer gəmisini” metaforası öz varlığı etibarlı ilə sərnişinlərinin cavabdehliyi missiyasından asılıdır. Metaforik fiqur düşüncə baxımından “Ön söz”də deyildi-

yi kimi dünyanın heç yerində sarı özək və neveda kosmodromları yoxdur.

Meşəlidöşlər planeti və onun sakinləri də fantastik düşüncənin məhsuludur. Fantastik süjetə müraciət yalnız təfəkkür metaforudur, yaradıcılıq yozumudur. Meşəlidöşlərin-Lesnoy Qurdların yaşadığı planetin sakinləri və Yer gəmisinin sakinləri sistemli, astronomik əksikliklərin həyat təzi “bir oyun olaraq” şərti səciyyə daşıyır. Bütün kosmik əhvalatların gərgin, kəskin təqdim və müqayisələr paradoksal formadan istifadə yönü olmaqla, yalnız bir məqsədə xidmət edir: Yer kürəsində yaşayan adamların gələcəkdə baş verə biləcək, təbii ki, onların öz əllərilə, fəlakətin potensial gücünü tam aydınlığı ilə təsvir etməyə. Müasir zamanımızda ekoloji tarazlığın pozulması (Yer altı nüvə silahlarının partladılması, sənaye tullantıları, fabrik, zavod, nəqliyyatüstüləri, nəhayət dağıdıcı zəlzələ və qasırğalar, meşə yanğınları, yer sürüşmələri) dolayı yolla biz insanların əliylə həyata keçirilir. Öz əlimizlə məkanımızı təbii yaşantısından ayırmaqla onun əliylə də özümüzü bəla bəhrinə yuvarlatmaq təhlükəsi qarşısında qoyma-lı olmuşduq. Bu, vəziyyətin fəlakəti deməkdir. Bu nöqteyi nəzərdən kosmik fəzanın öyrənilməsi, kosmosa insanlar üçün yeni ana qucağı axtarılıqlı işinə xidmət-bu elmin kosmosla məşğul olan böyük zəka sahiblərinin bəşəriyyətə xidmətinin nümunəvi ifadəsidir...

Lakin Qırğız oğlu Çingiz ökə narahatdır, çünki bizim zamanımızda insanlar qoruya, şübhəyə salan kosmos “savashları” gerçəkliyə yaxınlaşır. Çingiz Aytmatovun bəşər övladı kimi dərin-dərinə bu narahatçılığı romanın

səviyyəsi və zəruri mənafeyinə zidd olduğu üçün onlarla hər cür əlaqəni rədd edirik.

c) 1-2və 2-1 paritet-kosmonavtlar, eləcə də onlarla kontakda olan kənar planet sakinləri xəbərdar edilsinlər ki, “Tramplin” orbitində olan “Paritet” stansiyasına gəldikləri kimi bir daha yerli-lərlə əlaqəyə girməyə təşəbbüs göstərməsinlər və xüsusilə, Yer ətrafındakı sahələrə yaxınlaşmasınlar.

d) yer ətrafındakı kosmik fəzanın kənar planetdən gələn uçan qurğuların mümkün ola bilən müdaxiləsindən mühafizə məqsədilə Ümumidə mərkəz elan edir ki, Kosmosda Yerə yaxınlaşan hər bir predmeti nüvə lazer şüalanması ilə məhv etmək üçün müəyyən proqram əsasında müəyyən orbitlərdə uçaçaq dö-yüş-raket robotlarından ibarət, təcili surətdə “Hələqə” adı altında fəvqəladə transkosmik rejim yaradılır” (160).

Mətnə diqqət etdikdə aşkar hiss olunur ki, üzde planetimizin təhlükəsizliyi qayğısına qalmaq istəyirlər, ancaq Meşəlidöş planetinin həqiqi himayəçilik, əməkdaşlıq missiyasını, kosmonavtların planetimiz həqiqi himayəçilik, əməkdaşlıq missiyasını, kosmonavtların planetimizdə adekvatı olmayan misilsiz cavabdehlik məsuliyyəti, ən insani hərəkətlərini siyasi dəlləlliyin qurbanına çevirirlər. Əslində, bununla da onlar “Yer gəmisini”nin taleyinə biganə olduqlarını ifadə etmiş olurlar. Adı kosmonavtlar “Yer gəmisini” taleyinə sərnişin cavabdehliyini bir yer övladı olaraq narahatçılıq duyğuları altında dərk etdikləri halda, böyük-böyük dövlətlərin böyük-böyük adamları bu cavabdehlik missiyasını dərk edə, qavraya bilmirlər: təkəbbürlü-

“Daş evlər” – düşüncələr

strukturasına, bədii tektonikasına bundan öncə bədii mündərcəsinə bir-başa müstəqim mənadan hopmuşdur. Romanda ekoloji tarazlığın pozulması, kosmos “savaşar” dünyasının sivil dövlət adamlarını guya narahat edir. Bu narahatçılıq ədib tərəfindən metaforik planda təqdim və təsvir edilmişdir. Bu narahatçılığın əsil təbiəti kosmonavtların “Poritet – 1”, “Poritet-2”, kosmik raket daşıyıcıları aürücülərinin “Demiruç” proqramına uyğun gəlməyən bəşəri cavabdehlik missiyasını həyata keçirmək əməllərinə qarşı durur. Əslində bu sürücülər “Lesnoy Qurdlarla” bir neçə aspektdə-hüquqi, əxlaqi əməkdaşlıq etmək istəyindədir-lər. Əsərdə bu təklifləri ilkin olaraq “Lesnoy Qrud” planetinin sakinləri verir-lər. Bəs biz – Yer gəmisinin “başbi-lənləri” bu misilsiz aktı bağlamaq təklifini necə qarşılayırıq? Uzun da olsa tə-rəflərin-dünyamızın başbülənlərinin bir-birinə güzəştli nəticəsində kosmonavtlara belə bir kodlaşdırılmış teleqram göndərməsini təqdim etməyi lazım bilirlik. “1-2 və 2-1 nəzarətçi kosmonavtlara... Meşəlidöş planetindəki olan 1-2 və 2-1 nəzarətçi kosmonavtlara radio əlaqəsinə girəsiniz. Onları təcili olaraq xəbərdar etmək lazımdır ki, 1-2 və 2-1 paritet – kosmonavtların yerdənkənar sivilizasiya haqqındakı məlumatı öyrənən ikitərəfli komissiyasının gəldiyi nəticəyə əsasən, ümumda mərkəz yenidən baxılması qəti mümkün olmayan qərar qəbul edir.

a) Sabit 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar Yer sivilizasiyası üçün məqbul olmayan simalar kimi bir daha “paritet” orbital (teleqramın məzmununa əsasən sabit, bizə elə gəlir ki, sabiq yazılmalıdır. Bu olsun ki, nəşriyyat xəstəxanasıdır) stansiyasına, o cümlədən Yer kürəsinə buraxılmasınlar;

b) Meşəlidöş planetinin sakinlərinə elan edilsin ki, Yer kürəsinin tarixi təcrübəsi, Yer ictimaiyyətini hazırkı inkişaf

lük, xudbinlik, mənəmlilik iddiası onların bəşirət gözüne pərdə çəkmişdir. Onlar bəşəriyyətin taleyüklü problemlərinin qayğısı haqda düşünməkdənsə, öz şəxsi mənlərinin zirehli qoruyucusu kimi çıxış edirlər. Juan-juanların dəhşətli işgəncələr verməklə manqurtlaşdırdıqları gənc-lə bu böyüklər arasında nə fərq ola bil-lər, manqurtla Sabitcan Əbilov arasında fərq olmadığı kimi. Bəli doğrudan da kosmosu fəth edən insan oğlu insan adı sarı özək problemini həll edə bilmir. Bütün bu mətləbləri dərin, bəşəri bir həssaslıqla duyan və narahat olan Bəx-tiyar Vahabzadə haqlı olaraq bu məsələ-ylə bağlı olan fikrini davam etdirərək yazır... “oxucuya bu həqiqəti əyani ola-raq çatdırandan sonra müəllif bizi niyə belə olmalıdır?” “Lesnoy Qrud” plane-tində olduğu kimi, əqidə və fikir ayrılıq-larının fəvqünə qalxa bilməzmi? Bu qlob-al düşüncələr səviyyəsində yazılmış əsəri varaqdadıqca oxucuda fikir dalınca fikir, sual dalınca sual doğur.

Bizə elə gəlir ki, bu suallar zəhmət-ə, halallığa, sadəliyə, ailəsinə, Vətəni-nə bağlı, dilindən, dinindən asılı olma-yaraq insan övladını “Yer gəmisini”nin taleyinə sərnişin cavabdehliyi missiyasını qoyur. Axı biz “Gəldi-gedərik cahan amanat”. Biz köçümüzü sürüb ana torpa-ğa qarışacağıq, təki sən yaşa dünya. Təki gəməmiz zaman-zaman ağ, işıqlı li-manlara yol alsın. Bu eyni zamanda hər birimizdən asılıdır. “Əsrə bərabər gün-”ün bir hikməti də budur.

Bütün bunlardan sonra bir neçə surə-tin xarakterik cizgilərini təhlil sferasına çəkməyi də gərəkli bildik. Hansı ki, bizdən qat-qat yüksək səviyyədə Çingiz Aytmatovun qəhrəmanları haqqında fikirlər, mülahizələr söylənmişdir. Ancaq nə edəsən, hər kəsin öz nəğməsi var və istəyir ki, onu qədərincə oxusun. Lakin, öncə əsərin kompozisiyası, konfliktli bə-rədəki qeydlərimizi bildirmək istədik.

Yazsaq ki, Romanın kompozisiyası Azərbaycan nağıllarının süjet prinsipinə çox uyğun gəlir, elə zənn edirik ki, yarılmırıq. Bəli, nağıllarımızın məzmun struktur mexanizminə aid olan belə bir cəhəti anlamaqla fikrimizi əsaslandır-a bilərik: “Sinavər gül bağçasında gözlə-məkdə olsun, görəək şah (şərti olaraq Ə.Ə) Valeh haqqında hansı cəzanı düşü-nürdü”. Əslində dastanlarımızda bu cür hekayət dəyişənliyinə az təsadüf etmi-rik. Bu cəhətdən Roman boyu cərəyan edən hadisələrin fonunda süjet xətti qur-rulur, bu və ya digər obrazın həyatında əvvəl baş vermiş əhvalat təqdim olunur, bu və ya digər obrazın həyatında əvvəl baş vermiş əhvalat təqdim olunur. Lakin bunlar “Əsrə bərabər gün”ün hadisələri arasındakı bağlılığı qırır. Əslində, məndaxili dialektik qanunauyğunluğu klassik bir ustalıqla qoruyub saxlayır. Məsələn, əsərin ümumi ideyasına xid-mət işində “Qararlar bu yerlərdə qərb-dən şərqə, şərqdən də qərbə gedirlər. Gerçəkliyinin təkrarı sarı özəyin həyat nəfəsi ilə qaynaqlandığı kimi, metaforik MBT xətti ilə kosmos uçuşları ilə də bi-lavasitə sıx şəkildə əlaqəlidir. Romanın konfliktli Qırğız mentalitetini öz həya-tında, təbiətində yaşadın Qazanqapın ölümü ilə əlaqədar ortalığa çıxan problemlər üzərində qurulmuşdur. Müəllif onun ölümünü bu gün gündəlik qayğıla-rımızın bir tərkib hissəsi kimi deyil, də-rin həyat fəlsəfəsi bir ölçü və miqyasda təqdim etməklə ona bəşəri ruh, məzmun vermişdir. Əslində əsil insanın dünyası-nı dəyişməsi bizim hər birimizi düşü-n-cələrə salır, insanın kimliyi, taleyi hök-mü haqqında suallar qarşısında qoyur, mərhumun əməllərinə görə Allahdan

(Davamı var)